

KİTAPİYAT

Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yayınları, Ankara 2007, XI+283 sayfa+1 tablo.



Tarihte kurulan Türk devletlerinde hükümdarlığın sembolü olan maddi ve manevi alametler bulunmaktaydı. Bu alametler hükümdarın izni olmadan başkaları tarafından kullanılamazdı. Hükümdarın izni dahilinde bu alametlerden bazıları devlet yönetiminde üst

kademelerde bulunan yöneticiler tarafından kullanılabilirdi; ama bunlardan bazıları sadece hükümdara mahsustu. Eserde Selçuklular tarafından kurulan devletlerde kullanılan hakimiyet alametleri ele anılmıştır. Selçukluların kullandıkları bu alametler, tarihte kurulmuş olan diğer Türk devletlerinin hükümdarlık alametleri hakkında da bize bilgi sunmaktadır.

Eserin önsöz kısmında Selçuklularda hükümdarların ne gibi alametlere sahip oldukları, bu alametlerin işlevleri anlatılmıştır. Selçuklularda hükümdarlık alametleri ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Ord. Prof. Fuat Köprülü, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Prof. Dr. Osman Turan, Prof. Dr. Mehmet Köymen, Prof. Dr. Aydın Taneri, Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'ın konu ile ilgili çalışmalarını belirtilmiştir. Bir tablo ile bu çalışmalarda bulunan hâkimiyet unsurları karşılaştırılmıştır.

Eserin birinci bölümünde (s. 1-29), hâkimiyet telakkisi genel bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Selçuk-

lular tarafından kurulmuş olan devletlerde hükümdarlık anlayışına değinilmiştir. Hâkimiyet anlayışı sultanlara Allah tarafından ırkına bakılmaksızın üstün meziyetlerine göre verilirdi. Hükümdar kudretini Tanrı'dan alır onun adına saltanat sürerdi. Halk gücünü Tanrı'dan alan sultana karşı mutlak itaatte bulunmak mecburiyetindeydi. Gücünü Tanrıdan alan bu sultanların uyması gereken kurallar bulunurdu. Halka karşı adalet ve ihsanda bulunmalı, halkın karnını doyurmalı, ihtiyaçlarını temin etmeli, divan kurarak zulme ve haksızlığa uğrayanların hakkını teslim etmeli, divanlara bizzat kendisi katılarak halkın sorunlarını görmeliydi. Sultanlar hayatta iken çocuklarından birini kendilerine veliaht tayin ederlerdi. Eğer sultanlar sağ iken kendilerine veliaht tayin etmeye zaman bulamamışlar ise devletin ileri gelenleri bir araya gelerek meşveret ile tahta kimin geçeceğini belirlerdi. Eserde, hükümdarlık unsurlarında veliahtlık bahsi anlatılırken sultanların kendilerine veliaht tayin etmeleri konusu ile kardeş katli mevzusuna da değinilmiştir. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Suriye Selçuklu, Kirman Selçuklu ve Irak Selçuklu devletlerinde, kardeş katlinin olup olmadığı, sultanların kardeşlerine

nasıl davrandığı, isyan edenlerin nasıl cezalandırıldığı belirtilmiştir. Suriye Selçuklularında Ridvan, Halep meliki olur olmaz iki kardeşini öldürmüştür. Büyük Selçuklularda ise sebepsiz yere hanedan üyelerinin öldürüldüğü görülmemektedir. Ancak isyan eden hanedan üyeleri öldürülmüştür. Hatta bazıları affedilmiştir. Buna örnek olarak Tuğrul Bey döneminde isyan eden Arslan Yabgu affedilmiştir. Yukarıda adı geçen devletlerin, kendi aralarındaki fark ve benzerlikler ile Osmanlı Devleti'ndeki fark ve benzerlikler ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde (s. 30-229), hâkimiyet alametleri ele alınmıştır. Bunlar, maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Manevi alametler içerisinde: unvanlar, lakaplar, hutbe bulunmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti ilk dönemde Göktürk Devleti ile Oğuz Devletinin etkisinde kalarak onların kullandığı "Yabgu" unvanını seçmiştir. Selçuklular Horasan'a geçip Müslümanlar ile temasa geçince kullandıkları unvanlarda değişiklikler görülmüştür. Tuğrul Bey'in unvanları arasında (el-Emir el- Ecel ve el Emir el Seyyid) unvanlarını görmekteyiz. Çağrı Bey ise (Melik el Mülk) unvanını kullanmıştır. Dönemin siyasi

olayları unvanların değişmesinde önemli rol oynamıştır. Mesela, Horasan'da hâkimiyetini ilan eden Büyük Selçuklularda, Tuğrul Bey'in kullandığı unvanın halife Kaim bi Emrillah tarafından kendisine gönderildiğini görmekteyiz. Bu unvan daha sonraki bütün Büyük Selçuklu hükümdarlarının kullandığı "Sultan el Muntazam" unvanıdır.

Unvanların yanında hükümdarların kullandıkları lakaplar da anlatılmış, lakapların bir çeşit soyadı olduğu belirtilmiştir. Büyük Selçuklularda Tuğrul Bey, "Rûkn el-Din" Alpaslan ise "Adud el Devle, Ebu Şuca" gibi lakaplar kullanmışlardır. Irak Selçukluları, Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları, hükümdarlarının da lakaplar kullandığı bu lakapların da bazen siyasi olarak halife tarafından verildiği anlatılmıştır.

Hükümdarlığın manevi alametlerinden biri olan hutbe bayram ve Cuma namazlarından önce verilen dini bir öğüttür. Bu dini öğüt hükümdar adına okunurdu. Bütün Selçuklu devletleri hükümdarları kendi adına hutbe okumuşlardır. Vassal devletler de bağlı oldukları hükümdar adına hutbe okutulardı. Hükümdarlar kendisine bağlı devletlerin hutbeyi kendi adlarına okutmamalarını isyan olarak kabul

ediyorlardı. Hutbe okutmak sadakatin bir göstergesi idi.

Eserin ikinci bölümünde manevi alametler hakkında bilgi verildikten sonra Selçuklu Devletlerinde hâkimiyetin maddi alametleri açıklanmıştır. Bunlar: Taht, Taç, Sikke, Çetir, Nevbet, Bayrak, Tıraz, Hil'at, Gaşiye, Ok ve Yay, Yüzük/Mühür, Çadır, Tevki ve Tuğradır.

Tahtı bütün Selçuklu devletleri kullanmışlardır. Sultanlar cülus esnasında, elçi kabulünde tahta oturur hükümdarlığını ifade ederdi. Hükümdarlar sefer esnasında da tahtlarını beraber götürmüşlerdir. Ayrıca evlendikleri zaman da tahta oturmuşlardır.

Hâkimiyet alametlerinin en önemlilerinden biri olan, hükümdar adına sikke basmak, kurulan Selçuklu devletlerinin hepsinde hükümdarlığın vazgeçilmez unsurlarından birisiydi. Tahta çıkan hükümdarın ilk işinin, hâkimiyet alametlerinden olan unvan ve lakaplarının, üzerinde bulunduğu paralar bastırmak olduğunu görüyoruz. Paranın kendisi bir hâkimiyet alametiyken ayrıca üzerinde taşıdığı iki alametle ayrı bir önem kazanmıştır. Yine vassal devletlerin hutbe okutmada olduğu gibi bağlı oldukları devlet adına para basmaları da zorunluydu. Mesela, Irak Selçukluları,

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer adına para bastırılmış. Bu örnekler ismi gecen devletlerin hepsinde mevcuttur.

Bir diğer hâkimiyet alameti ise güneşten muhafaza için baş üzerinde tutulan Çetr (güneşlik) dir. Çetr hükümdarın başı üzerinde tutulurdu. Hükümdarın izni dahilinde hanedan üyelerinin Çetr'i kullanabildikleri görülmektedir. Buna örnek olarak Sultan Sencer'in daha şehzade iken Çetr taşıdığı belirtilir. Yine isyan eden şehzadelerin Çetr'i kullandıkları izinsiz Çetr kullanmanın isyan sayıldığı anlatılmıştır. Çetr sefer ve savaş esnasında hükümdarın yanında bulunurdu.

Hükümdarlık alameti olan Nevbet, nevbet-hane tarafından günde beş vakit saray kapısında veya hükümdarın çadırı önünde çalınan musiki parçası idi. Bağlı bulunan beylik ve devletlerin ise günde üç vakit nevbet çaldırdıklarını görmekteyiz. Eski Türk hanlıklarında otağ önüne dikilen tuğ ile beraber davul vurulurdu. Daha sonra davulu tamamlayan diğer unsurlar ile beraber nevbethanenin kurulduğu yazar tarafından anlatılmaktadır. Nevbet sevinçli zamanlarda, seferde, savaşta, konaklamada vurulurdu. Nevbet çalma imtiyazı vassal devletlere de verilirdi. Bunlar ancak

sultanın müsaadesiyle nevbet çalıyorlardı. İzinsiz nevbet çalmak isyan kabul ediliyordu. Yazar eserde nevbetin bütün Selçuklu devletlerinde mevcut olduğunu örnekleri ile beraber sunmuştur.

Maddi alametlerden bayrak, sadece hükümdarlara ait sembollerden değildir. Hanedan mensuplarının, yüksek rütbeli memurların, komutanların da bayrakları vardır. Bayrağın durumu çeşitli anlamlar ifade etmektedir. Surlara dikilmesi oranın feth edildiğini, savaşta yere düşmesi ise savaşın kaybedildiğini gösterir.

Hil'at, hükümdarın taltif etmek istediği bir kişiye memuriyetinin derecesine göre verdiği elbise, kılıç ve başka maddi unsurlardan oluşurdu. Vezirlerin de hil'at verdikleri belirtilmiştir. Hil'atın Büyük Selçuklular döneminde Tuğrul Bey, Alpaslan, Melikşah, Sultan Berkayaruk, Muhammed Tapar, Sultan Sencer dönemindeki örnekleri verilmiştir. Hangi şartlarda kime hil'at verdikleri anlatılmıştır. Irak Selçukluları döneminde de hangi sultanın kime hil'at olarak ne verdiği bir liste halinde gösterilmiştir. Hil'at olarak verilenlere baktığımızda çeşitli eşya ve değerli madenleri görmekteyiz. Bunlardan bazılarını örnek olarak

verirsek: altın eyer, at, kılıç, para, kösler, bayraklar ve daha birçok nesne vardır. Hil'atın, cülus törenlerinde, merasimlerde, veliaht tayininde, bir görevin yerine getirilmesinde, habercilere, fetihten sonra, elçilere, vezirliğe tayin edilenlere, af neticesinde, melik ve vassal hükümdara verildiğini görüyoruz.

Aynı bölümde Ortaçağ hükümdarlık alametlerinden birisi olan Gaşiye'nin Selçuklu devletlerinde ilk olarak kimler tarafından kullanıldığı yazılmıştır. Gaşiye deriden yapılmış, at eğrinin üstüne konulan süslü bir deri örtüdür. Müslüman Türk devletlerinde Gaşiye'yi kullanmak sadece hükümdara ait değildir. Gaşiye'nin vezirler, ilmiye sınıfına mensup devlet memurları ve devlet erkânı tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Gaşiye'yi layık olmayan bir kişi kullanamaz, Gaşiye'yi hükümdarın yanında bulunan rikabdar taşımaktadır. Hıristiyan ülkeleri hükümdarlarının da Gaşiye'yi hükümdarlık alameti olarak kabul ettikleri görülmektedir. Yazar, Gaşiye'nin aynı zamanda bir matem göstergesi olarak görüldüğünü yazmıştır.

Hükümdarlık alametlerinden olan ok ve yay'ın İslamiyet öncesi Türklerde kullanıldığı, bu geleneğin

İslamiyet'ten sonra Selçuklu devletlerinde de devam ettiğini görmekteyiz.

Yüzük ve mühür hükümdarlık alametlerinden biridir. Bu geleneğin İslam ile beraber ortaya çıktığı Hz. Peygamber'in yüzük kullandığı açıklanmıştır. Önemli evrakın mühürlenmesi gibi durumlarda mührün kullanıldığı belirtilmiştir.

Hükümdarlık alametlerinden olan çadırın kelime olarak Arapça ve Farsçadan eş anlamları örnekleri ile beraber verilmiştir. Dandanakan Savaşı kazanıldıktan hemen sonra kurulan çadırın içine taht konularak Tuğrul Bey oturmuş ve emirliğini ilan etmiştir. Bu olay Selçuklu Devleti'nin resmen kurulduğunun göstergesiydi. Çadırın hazineden çıkarılması sefere çıkılacağı işaretliydi. Çadır kurulduktan sonra ordu çadır etrafından toplanırdı. Çadırın kurulduğu yer seferin yönünü gösterirdi. Hükümdara ait çadırın rengi önemliydi. Selçuklularda, Memlukularda ve Osmanlı Devleti'nde çadırın renginin kırmızı olduğu, isyan eden meliklerin de kırmızı çadır kullandıkları belirtilmiştir. Sefer sırasında masrafların ödemeleri için hazinenin de sultanın çadırının yanında bulunduğunu, çadırda eğlence meclisleri düzenlendiğini, çeşitli sofralar kurulduğunu, gelen elçilerin kabul edildiğini

görüyoruz. Tüm bunların çadırda olması, hükümdar çadırının büyük bir kompleks meydana getirdiğini göstermektedir.

Maddi alametlerden olan tevki ile tuğranın birbirine karıştırıldığı, ama Selçuklularda bunların ayrı unsurlar olduğu belirtilmiştir. Tevki ile ilgili farklı âlimlerin görüşleri verilmiştir. Vezirlerin de tevki kullandığı görülmüştür. Selçuklu devletlerinde tekvinin nerede kullanıldığı anlatılmış hükümdarların kullandıkları tevkiler bir liste halinde sunulmuştur.

Türkçe bir kelime olan tuğranın Oğuz hakanlıklarında, Selçuklular ve Osmanlılarda hükümdarların işaret ve yazılı alameti olduğu belirtilmiştir. Zamanla, tuğranın kullanım alanının genişlediği, yalnız emir ve fermalarda değil, sikkelerde, abidelerde bütün resmi evraklarda yer aldığı ifade edilerek Selçuklu devletlerinde tuğranın kullanım alanı açıklanmıştır.

Eserin üçüncü bölümünde (s.233-238), hükümdarlık alametlerinden ikinci derece olan unsurlar üzerinde durulmuş, bu unsurların Selçuklu devletlerindeki durumları incelenmiştir. İkinci derecede olan bu unsurlar çizme, kemer, kılıç ve külahtır.

Çizme Selçuklularda ikinci derecede hükümdarlık unsurlarından

birisidir. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in sefer esnasında zor durumda kalmasına rağmen çizmelerini çıkartmadığı görülür. Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Keyhüsrev Alaşehir'de yapılan savaşta bir Bizans askeri tarafından şehit edilmiş, ölümler arasında ayağındaki çizmesinden bunun sultan olduğu anlaşılmıştır. Bu örnekler ile çizmenin hükümdarlık alameti olduğu örnekler ile pekiştirilmiştir.

Kemer de hükümdarlık alametidir. Selçuklu devletlerinde, kemerin hükümdarlar tarafından kullanıldığını görüyoruz.

Kılıç da hâkimiyet sembolleri içerisindedir. Abbasi halifelerinin siyasi olaylardan sonra sultanlara kılıç verdiğini görmekteyiz. Kılıç kuşanma halifenin ülke idaresini hükümdara vermesi anlamını taşımaktadır. Eserde Sultanların halifelerden kılıçları hangi olay ve durumlardan sonra aldıkları belirtilmiştir.

Son olarak hâkimiyet alametlerinden biri olarak külah'ı görmekteyiz. Külahın tanımı yapılmış ve sultanlar tarafından nasıl kullanıldığı açıklanmıştır.

Eserin sonunda geniş bir bibliyografya verilmekte, şahıs ve yer

adlarını içeren genel bir indeks bulunmaktadır.

Sonuç olarak Selçukluların hâkimiyet alametlerinden unvan, taht ve tac'ı rakipsiz olarak kullandıklarını, bunların dışındaki diğer alametlerin ise hanedan üyeleri, devlet

adamları tarafından da kullanılabil-
diğini görmekteyiz. Eserde Selçuklu
sultanlarının kullandıkları hâkimiyet
sembolleri bol örnekler ile okuyucuya
aktarılmış, örnekler hâkimiyet unsur-
larının anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Fırat BOZTAŞ*

* Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü;
firatboztas@hotmail.com.

